

רוח השטות

היחס אל מעשיו של השוטה בשבת / נדב ימיני

- ❖ הקדמה
- ❖ פתיחה
- ❖ פטור שוטה
- ❖ לפני מעשה
  - סיוג
- ❖ בשעת מעשה
  - סיוג
  - מעלת שמירת השבת
- ❖ לאחר מעשה
  - גוי
  - גדול
  - סיוג
- ❖ ההבדל בין שוטה לקטן וחרש
- ❖ סיכום

הקדמה

אל הסוגיה של שוטה בשבת אני מגיע עם הרבה אי ודאות. במשך ארבע שנים התנדבתי בעמותה לילדים עם צרכים מיוחדים הנקראת "שלוה", ולפעמים במסגרת התכנית התקיימה שבת של העמותה. לא פעם נתקלנו במצב שבו אחד החניכים רצה לעשות משהו שאסור בשבת, ופעמים רבות גם עברו על איסורי שבת, ולא היה לנו החונכים ידע מה לעשות, מבחינה הלכתית. האם צריך להילחם עם החניך שלא יעבור על איסורי שבת, גם אם זה יגרום לו להשתגע? מי אמר בכלל שיש ערך בשמירת השבת על ידי החניכים? אולי בכלל מותר לי להשתמש בחניכים שיעשו מלאכות בשבת, ואני אהנה? גם אם יש ערך שישמרו את השבת, אולי מותר ליהנות מחילול שבת שהחניך עשה? פתחתי את ספרי ההלכה, ולא רק שלא מצאתי

הלכות המתייחסות לאדם שמול השוטה בשבת, אין אפילו הלכות המתייחסות אל השוטה עצמו בשבת. לכן בחרתי לכתוב בעצמי מאמר על שאלות אלו, ועוד.¹

פתיחה

עצם הדיון בשוטה בשבת מעורר בעיה. ברוב הדיונים ההלכתיים לגבי שוטה, נמצא אותו כחלק משלישיית "חרש שוטה וקטן", ולשלישייה זו כלל ברור: "חרש [...] שוטה וקטן [...] פטורים מכל מצוות האמורות בתורה" (חגיגה ג ע"א). מה קורה כשאנחנו מגיעים לשבת? שם נעשית הפרדה ביחס אל השלישייה. כבר התורה מפרידה ביניהם:

וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת לִיקָנוּ אֶלְהֵיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה אַתָּה וּבְנֶךָ וּבִתְּךָ
עֹבֵדךָ וְאִמְתְּךָ וּבְהֶמְתְּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ (שמות כ, י).

התורה מצווה אדם בציווי מיוחד על שבידת בנו, ולפי המפרשים בן הוא קטן. אנחנו מוצאים פטור ממצוות שיוצר פירוד של השלישייה, לכאורה מהתורה עולה שהפרדה מדברת רק על האבא, ולא על שאר ישראל, אך מתוך נראה כי החיוב על שבידת קטן הוא חיוב כללי, "אבל קטן שבא לכבות אין שומעין לו מפני ששבידתו עליהן" (שבת כג ע"א) נדייק מהמשנה, שבידתו של קטן אחד מוטלת על הרבה אנשים ולא רק על האבא.

הפרדה נוספת עושה הגמרא, הגמרא במסכת שבת דנה במי שהלך בדרך ולא הספיק להגיע לרשות היחיד לפני שבת, אבל יש אצלו ארנק. מתלבטת הגמרא מה

¹ רוב הפוסקים מגדירים מוגבלות שכלית כ"פתי" ולא כשוטה. ההתלבטות של הפוסקים היא האם יש לו את אותם הדינים של שוטה, מתוך מה שכתב הרמב"ם: "הפתאים ביותר שאין מכירין דברים שסותרין זה את זה ולא יבינו עניני הדבר כדרך שמבינין שאר עם הארץ, וכן המבוהלים והנפוזים בדעתם והמשתגעים ביותר, הרי אלו בכלל השוטים" (רמב"ם, הלכות עדות ט, י). מתדיינים הפוסקים מה היא כוונת הרמב"ם בכך, אולי הוא דיבר רק בענייני עדות, או שהוא חושב כך על כל התורה? אפשר לכתוב על נושא זה בפרט מאמר, אבל אנחנו יוצאים מנקודת הנחה שהגדרת פתי היא סקאלה, משום שהדעת של אנשים עם מוגבלות שכלית אינה חד משמעית כל אחד בעל דעת אחרת מהאחר, יש אנשים עם דעת רבה ויש בלי דעת כלל. פתי גמור יהיה כשוטה, והפתי המינימלי חיוב במצוות, אבל אי אפשר לחייבו בעונשים בגלל אי היכולת להבין את חומרת העונש. למרות שהמאמר מדבר על השוטה, נוכל ללמוד מהחקירות במאמר גם על הפתי.

יעשה כשיש עימו חרש שוטה וקטן, למי מהם יביא את ארנקו ושיחלל הוא את השבת? קובעת הגמרא שעדיף שיביא אל השוטה: "חרש ושוטה לשוטה שוטה וקטן לשוטה" (שבת קנג ע"א).

הגמרא מבדילה את השוטה מהשלישייה הקבועה שלו. עולה שלגבי שבת, פחות חמור שיחלל השוטה את השבת מחרש וקטן. אם כן מתוך שתי ההפרדות שלמדנו, השוטה נשאר בהלכות שבת לבד.

הקושי בדיון בשוטה בשבת מתחזק מכך שלמעט הסוגיה שהזכרנו, אין כלל דיון בגדרי שוטה בשבת. בגלל קשיים אלו, גישתנו לדיונים בשוטה בכללי שבת יהיה דרך לימוד העקרונות של שוטה בדיונים אחרים, ומהם נגזור על עקרונות של הסוגיות שנחקר בשבת.

פטור שוטה

ראשית נבין את הפטור של שוטה מכל המצוות האמורות בתורה. את הכלל שציטטנו בהקדמה, מביאה הגמרא בחגיגה בלי מקור ונימוק, אף על פי שזה המקום היחיד שמופיע בו הכלל הזה והיינו מצפים לנימוק. הגמרא מתייחסת לכלל כהנחת יסוד ברורה מאליה.

ממבט על סוגיות חרש שוטה וקטן, נראה שהם פטורים מהמצוות מפני שהם לא בני דעה, הם לא יכולים לשאת באחראיות מעשיהם ואין הקב"ה חפץ במעשים שאין עליהם אחראיות. על כך אומרת המכילתא: "לדעת כי אני ה' מקדשכם למה נאמר. לפי שהוא אומר ושמרו בני ישראל את השבת, שומע אני אפילו חרש שוטה וקטן. תלמוד לומר לדעת כי אני ה', לא אמרתי אלא במי שיש לו דעת" "מכילתא, שמות לא יג-יד).

את פטור זה אפשר להבין לשני צדדים:

(1) חרש שוטה וקטן מעולם לא היו מצווים במצוות, הם נולדו בלי חיוב בכלל כי הם לא יכולים לשאת אחריות על מעשיהם, ולכן אין ערך שיקיימו מצוות. וזוהי לשון הרמב"ם: "השוטה פסול לעדות מן התורה לפי שאינו בן מצות" (רמב"ם, עדות ט, ט).

(2) יש ערך בחרש שוטה וקטן שקיימו מצווה, אלא שאין עליהם חיוב ואי אפשר להעניש אותם, כי הם לא בני דעה. רצוי ואף מצופה מחרש שוטה וקטן שיקיימו מצוות, אך כאשר מגיע רגע החיוב הם אנוסים כי אין להם דעה. הם בעצם נולדו אנוסים לגבי מצוות.²

כל זה קשור לעניין פטור חרש שוטה וקטן ממצוות עשה, אבל מה לגבי ציווי לא תעשה שבתורה? מאין לנו שגם שם אין חיוב על השוטה לקבל עונשים? נראה שהמקור לפטור באיסורי לאו זהה לזה של עשה. הקב"ה לא יחייב אדם, כאשר אין לו דעת במעשיו, ואי אפשר לייחס את המעשה לאותו אדם שאינו יכול להתכוון.

נדגים את הפטור משני כללים בכללי שבת:

מלאכת מחשבת אסרה תורה - יש כלל בש"ס בדיני שבת, שהתורה אסרה את מלאכת המחשבת של האדם. הראשונים נחלקים מה הכוונה במלאכת מחשבת, איך אמורה להיראות מלאכה כדי לחייב עליה, לפי כלל זה? המשותף לכולם הוא, שהתורה הצריכה את דעתו של האדם במעשיו בשבת, כדי שתוכל התורה לחייבו, ולכן כאשר אין לאדם דעת מספקת במעשיו לא תחייב התורה את אדם.

חיוב חטאת - הגמרא במסכת שבת מביאה דיון של האמוראים מתי אדם ייחשב "שוגג" ויחייב חטאת. המשותף לכל השיטות הוא שכולן מצריכות ידיעה באחד השלבים של המעשה, או אחרי המעשה, ומכאן מוכח לנו שכאשר אין ידיעה - וכל שכן דעת - לאדם החוטא, אי אפשר לחייב אותו קרבן חטאת.

למדנו, אם כן, ששוטה שעבר על אחד מאיסורי שבת יהיה פטור מן החיוב, וכן אם עבר על עשה. אבל מה היחס בין הפטור של השוטה לבין שאר העולם? נבחן את היחס אל הפטור דרך שלושה שלבים במעשה אסור בשבת. לפני מעשה, נבדוק

² בשיטה זו הולך הרב יצחק זילברשטיין בספרו "שבת בתוך" על הלכות חולה ביום כיפור. בסעיף טז הוא כותב ששוטה שצם ביום כיפור קיים מצווה.

האם מותר לגרום לשוטה לעשות איסור. בזמן מעשה, מה היחס של ישראל שרואה שוטה עובר איסור, האם יהיה צריך "להפרישו" מהאיסור. לאחר מעשה, שוטה שעבר ועשה איסור בשבת, האם יהיה מותר לישראל להנות ממעשיו.

לפני מעשה³

האם מותר לישראל "להשתמש" בשוטה בשבת ובעצם להנות מהפטור שלו ?

התורה אסרה להאכיל ילדים – אשר פטורים מן המצוות – מאכלות אסורות. את הדין לומדים מן הפסוק " פֶּל הוֹלֵף עַל גְּחוּז וְכָל הוֹלֵף עַל אֲרֵבַע... לֹא תֹאכְלוּם כִּי שֶׁקֶץ הֵם" (ויקרא יא, מב), שממנו לומדת הגמרא: "לא תאכלום – לא תאכילום, להזהיר גדולים על הקטנים" (יבמות קיד ע"א).

התורה לומדת איסור סְפִיָּה⁴ מפסוק שמדבר על מאכלות אסורות. יש שתי אפשרויות להבין את הלימוד מפסוק זה:

(1) אך ורק במאכלות אסורים יהיה איסור להאכיל בידיים, יש להם חומרה יתירה.

(2) מאכלות אסורים הם דוגמה לאיסורי לאו, ומהם נלמד לשאר האיסורים, שגם בהם יהיו הגדולים מוזהרים על הקטנים ויֵאסר עליהם להאכיל קטנים בידיים.

נראה שהפוסקים למדו את האיסור בדרך השנייה, וכך כותב השו"ע:

קטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו להפרישו (מאיסור דאורייתא); ולהאכילו בידים, אסור אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים (שו"ע, או"ח שמג, א).

מתוך הסוגריים, אנו לומדים שכאשר עוסקים בדיני ספיה מדובר באיסורים בכלל, ולא רק במאכלות אסורים. כשאדם נותן בידיים לקטן לעבור על איסור, לא משנה

³ אין דיון משמעותי בעניין הזה לגבי שוטה, על כן נבחן את הדיון דרך קטן אשר עליו יש דיון, ונשווה ביניהם בסוף.

⁴ האכלת קטן מאכלות אסורים בידיים.

איזה, הוא "מאכיל אותו מאכל אסור", כדוגמה לשאר האיסורים.

אם כן, להלכה יש איסור לגרום לקטן לעבור איסור, אך מה עם שוטה? האם יהיה איסור לגרום לו "לחטוא"? רבי ישראל איסרלן (תרומת הדשן, פסקים וכתבים סימן סב) נשאל על קטן שעבר עבירה וקילל את אביו כשהיה בן 11, אך רוצה לחזור בתשובה. כחלק מתשובתו, הוא מתעסק בטעם שהגמרא אסרה להאכיל קטן בידיים, ומסביר שהסיבה שאסרה התורה להאכילו היא כדי שלא להרגיל אותו לעבור עבירות, וכשיגדל יבקש לעבור עבירות שלמד בקטנותו. יוצא שהתורה אסרה להאכיל קטן במאכלות אסורים כאשר הוא אינו בן חיוב מצוות, מחשש שכאשר יתחייב במצוות ימשיך לעבור עליהן. אך בשוטה, שבכלל לא יגיע לחיוב מצוות, לא נחשוש לעולם להאכילו בידיים, משום שאין בעיה שיתרגל. נראה שלפי תרומת הדשן, אין איסור ספייה בשוטה.

בדומה לדבריו של תרומת הדשן, ניתן לראות בהגהה של הרמ"א על הדין של איסורי ספייה בשולחן ערוך:

ו"א דכל זה בקטן דלא הגיע לחינוך, אבל הגיע לחינוך צריכים להפרישו (תוס' פרק כ"ב). ו"א דלא שייך חינוך לבית דין, אלא לאב בלבד (שו"ע, אר"ח שמג, א).

אפשר לשים לב שלדעת הרמ"א, מה שמשנה הוא גיל החינוך. לדעת היש אומרים הראשון, בשלב שבו הקטן יכול ללמוד ולהתרגל לעבירות, שם תהיה חובה על בין הדין להפרישו מהאיסור, וכל שכן להאכילו בידיים. לדעת היש אומרים השני, דין זה מוסב על האבא, מדין חינוך, ולא על בית הדין.

החתם סופר מתייחס לאיסור ספייה אצל שוטה, ואף מגיב לדבריו של תרומת הדשן:

ויפה כתב מצד זה דניקל הואיל ונצטרף לו שטות עם קטנותו יהיה מותר למיספי ליה איסורא בידיים טפי מקטן דעלמא, זה אינו נראה, בודאי כל שאנו מוזהרים על קטני בני ישראל אנו מוזהרים נמי על חרש שוטה וקטן, דקרא דלא תאכלום הזהיר המצווים על שאינם מצווים יהיה קטן או

שוטה. האמנם בתרומת הדשן בפסקים וכתבים סי' ס"ב כתב וז"ל, והא דאייתי קרא דאסרה תורה דלא ליספי לי' בידיים נראה לי הטעם דקפיד רחמנא שלא ירגיל אותו לעבור עבירות וכשיגדיל יבקש לימודו, עכ"ל, משמע דבשוטה דלא אתי לכלל דעת מותר ליספי ליה בידיים, מכל מקום זה אינו עיקר, דלא דרשינן טעמיה דקרא (שו"ת חתם סופר, או"ח פג).
 החתם סופר קובע שכל האזהרות לגבי קטן הן כלפי השלישייה כולה, ולכן כאשר המקרא אומר לנו "לא תאכלום", הוא מתכוון גם אל החרש והשוטה ולא רק הקטן, לא מפרידים ביניהם. לגבי הטעם שנתן תרומת הדשן, החשש שיגדל ויתרגל לעבור עבירות, גם אם קיים החשש הזה - "מכל מקום זה אינו עיקר דלא דרשינן טעמיה דקרא", אנחנו לא יכולים לתת טעמים למצוות שהתורה לא נותנת להן טעמים, ובוודאי שלא לפטור על פי טעמים אלו. לכן קיים איסור ספייה אף בשוטה.
 להלכה, פוסק המשנה ברורה שהשוטה כלול באיסור ספייה בידיים לקטן:

והטעם כדי שלא יעשו החש"ו איסור דאורייתא על ידו ואע"פ שאינו מצווה על שבייתם כמו בבהמה מ"מ הרי אסור להאכילם איסור בידיים וכדלקמן בסימן שמ"ג לענין קטן וה"ה לחרש ושוטה כמו שנתבאר שם (משנ"ב רסו, יד).

סיוג

הגמרא ביבמות מביאה סיפור:

רב יצחק בר ביסנא אירכסו ליה מפתחי דבי מדרשא ברשות הרבים בשבתא [=אבדו לו מפתחות בית המדרש; נ"י] אתא לקמיה דרבי פדת אמר ליה זיל דבר טלי וטליא וליטיילו התם דאי משכחי להו מייתי להו [=הובל ילדים וילדות שיטיילו שם, שאם ימצאו אותם יביאו אותם; נ"ד] (יבמות קיג ע"ב).

מהסיפור הנ"ל יוצא שרבי פדת התיר לגרום לילדים לעבור על איסור דאורייתא של טלטול ארבע אמות ברשות הרבים. ההיתר של גרימת איסור מלמד אותנו שני תנאים להיתר איסורי ספייה בקטן:

(1) הסיפור מדבר על מקום שההפסד מרובה, כמו ביטול בית המדרש.⁵
 (2) נתיר איסור ספייה בידיים לקטן רק כאשר הדרך שיעבור על האיסור לא תהיה בהוראה ישירה, בסיפור הוא רק מביא ילדים שישחקו בחוץ, ואם יעברו איסור - יעברו איסור. הוא לא אומר להם ישירות "לכו להביא לי המפתח", כנראה משום שאין ודאות שיעברו על האיסור, ולא יצא האיסור בבירור מידיו של רב יצחק.⁶
 רק כאשר שני התנאים יתקיימו, הפסד גדול ואי ודאות, נתיר לעבור על איסור ספייה בידים

סיוג נוסף עולה מהגמרא שהזכרנו לעיל, נזכיר שהגמרא דנה במקרה שאדם לא הספיק להגיע לרשות היחיד בזמן לשבת, הגמרא דנה מה יעשה עם ארנקו, קובעת שאם היה איתו חרש שוטה וקטן עדיף שיביא לשוטה.⁷ יוצא מכאן שהגמרא מתירה לאדם לתת לשוטה בידיים ארנק, ושיעבור על איסור.

בשביל להבין היתר זה, נחזור לסיוג שלמדנו מהסיפור ביבמות, על גביי היתר ספייה בידיים כאשר יש ביטול בית המדרש, שם למדנו שכאשר יש הפסד גדול, נתיר לעבור איסור, אמנם רק בדרך של ספק יעבור ספק לא יעבור, אולם במקרה שלנו אנחנו רואים היתר להביא בידיים גם בלי ספק אם יעשה איסור או לא. שיטות הראשונים היא, שההיתר בשבת הוא רק על ידי הימנעות מעקירה והנחה ביוזמת החרש, השוטה והקטן. כלומר לאחר שהחרש, לדוגמה, התחיל ללכת,⁸ ניתן להניח אצלו את הארנק, ולפני שיעצור לנוח יש לקחת את הארנק בחזרה מידם. וכך גם פוסק גם השולחן ערוך:

⁵ ביטול בית המדרש הוא צער גדול, ואפילו מצאנו במשנה בתחילת הפרק השישה עשר במסכת שבת שאסרו קריאה של כתבי קודש בשבת, מפני החשש שאנשים יקראו בביתם בכתבי קודש ולא יבואו לבית המדרש שנקבע זמנו בשבת. זהו צער כל כך גדול, שאפילו דבר שמוותר לעשות - ולא רק מותר, יש בו מעלה - כמו לקרוא בכתבי הקודש, נאסר אם הוא עולה על חשבון בית המדרש.

⁶ אמנם זה נראה שבעצם זה לא ספייה בידיים, אבל הכוונה שלי היא שעדיין מדובר על גרימת איסור, אולם האיסור לא נעשה בבירור. ועוד הקטן רואה שנוח לרבי יצחק שיעבור איסור, בהמשך נראה שדבר זה יחשב כאילו העביר אותו איסור בעצמו.

⁷ ראה שבת קנג.

⁸ ובעקבות כך הוצאה תחשב כדרך שינוי, והוצאה שלא כדרכה אסורה מדרבנן לכן נתיר רק באופן כזה. הכוונה פה לכלל דרך שינוי.

ו"א שכשנותנו לאחד מאלו מניחו עליו כשהוא מהלך ונוטלו ממנו כשהוא עומד (ש"ע, או"ח רסו, ו).
 אז אם כן, אנחנו לומדים כאן את אותו הסיוג שכאשר יש הפסד גדול,⁹ נתיר בדרך אחרת, לא ישירה.

בשעת מעשה

הדיון שראינו הוא דיון לגבי פעולה אקטיבית של אדם, שתגרום לשוטה לעשות מלאכה בשבת. מה לגבי אדם שרואה שוטה שבא לעשות איסור שבת? האם הוא יצטרך להפרישו מלעבור על האיסור, או שאין מעלה בכך, שהרי השוטה לא יתחייב על האיסור?

אחרי שהגמרא מביאה את הסיפור שראינו, על רבי יצחק שאיבד את המפתח לבית המדרש ברשות הרבים והתירו להביא ילדים שישחקו שם ויחזירו את המפתח, הגמרא מביאה כלל, שבו היא מסיקה שרבי פדת אינו דורש הפרשה מעבירה: "אלמא קסבר קטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו" (יבמות קיג ע"ב). הגמרא אומרת שרבי פדת סובר שבית דין לא מצווים להפריש קטן מן האיסור, כאשר הוא עובר עליו מדעת עצמו. כמובן שמדובר על כל איסור, כי הסיפור הוא באיסורי שבת, והכלל נאמר במאכלות אסורות.

מובן מאליו שהכלל מדבר גם על שוטה, שהרי אם אינו מחויב להפריש מן האיסור קטן שעתיד להגיע לידי חיוב במצוות, כל שכן שוטה שלא עתיד כלל וכלל להתחייב במצוות. בנוסף, יש דין חינוך בקטן, אך בשוטה לא, משום שהוא לא יתחנך בכל מקרה. הכלל נפסק להלכה.¹⁰

⁹ ההפסד כאן הוא החשש שהאדם בעצמו יעבור עבירה אם לא נתיר לו, כשם שפירש רבי עובדיה מברטנורא את המשנה שלנו: "קיים להו לרבנן דאין אדם מעמיד עצמו על קמונו, ואי לא שרית ליה אתי לאתויי ארבע אמות פרושות הרבנים:" (ר' עובדיה מברטנורא, שבת כד, א).
¹⁰ וראה: שו"ע, אורח חיים שמג, א.

סיוג

אמנם ראינו שאין חיוב להפריש שוטה מהאיסור, כאשר הוא עובר מדעת עצמו ולא בשליחות האדם, אך הגמרא במסכת שבת מביאה מקרה שיוצא ממנו חיוב להפריש קטן מן האיסור. נבחן את המקרה, ונראה אם הוא רלוונטי גם אצל השוטה:

מתני': גוי שבא לכבות אין אומרים לו כבה ואל תכבה מפני שאין שבייתו עליהן אבל קטן שבא לכבות אין שומעין לו מפני ששבייתו עליהן... גמ': ... אבל קטן שבא לכבות אין שומעין לו מפני ששבייתו עליהן. שמעת מינה קטן אוכל נבלות ב"ד מצווין עליו להפרישו אמר רבי יוחנן בקטן העושה לדעת אביו דכוותה גבי גוי דקא עביד לדעתיה דישראל מי שרי גוי לדעתיה דנפשיה עביד (שבת קכא ע"א).

הגמרא מנסה להסיק מדברי המשנה שאין מאפשרים לקטן שבא לכבות לכבות, משום שביית דין מצווים להפריש קטן מן האיסור, "קטן האוכל נבלות בית דין מצווים להפרישו". עונה הגמרא שמדובר במשנה בעושה על דעת אביו ולכן לא לומדים שביית דין מצווים להפרישו, זה מקרה מיוחד.¹¹

קשה לנו ממה שלמדנו לגבי הפסד בשבת, שמותר להשתמש בקטן כדי למנוע אותו. רש"י מבאר כך:

שהתינוק צופה באביו ורואה שנוח לו בכך ואביו עומד עליו דהוה כאילו הוא מצוהו לעשות (רש"י, יבמות קיד ע"א ד"ה בעושה על דעת אביו). רש"י מסביר שהסיבה שהאבא צריך להפרישו מן האיסור במקרה הזה, היא שהקטן רואה שלאבא "נוח" שיעשה את האיסור, וזה נחשב כאילו שהביא אותו בידיים לאיסור.

¹¹ ניתן להקשות על הסקת הגמרא, שהרי המשנה בעצמה כתבה שלא שומעים לו "מפני ששבייתו עליהם", ולכן הדין כאן הוא רק בשבת, ואי אפשר להסיק מכאן אל הכלל. נראה לתרץ שגם לגמרא ברור שאין בית דין מצווים להפרישו, אבל המקור לכך הוא, כפי שהבאנו, מסיפור בגמרא על רב יצחק שפסק היתר בשבת, ולא בנבלות. פה יש לימוד מפסוק, לימוד חזק יותר, לגבי קטן, שהגדול מצווה על הקטן שישבות, ולכן מנסה הגמרא להעלות את האפשרות שמכך ששבייתו עליהם, לומדים גם שאסורם בתורה עליהם.

אם כן, אנחנו רואים שכאשר הקטן מבין מהתנהגותו או חוסר התנהגותו של האדם, המעשה של הקטן ייחשב כספיה בידים. צריך לשאול מה דינו של השוטה, וכאן ההבנה יכולה להיות סובייקטיבית מאוד - שוטה שיש בו הבנה מה "נוח" לאדם, נהיה מצווים להפרישו במקרים שנוח לו. אבל מי שאין לו דעת בכלל, כיוון שלא יכול לדעת באמת מה נוח ומה לא נוח לאדם, יהיה כנראה מותר להשתמש במעשיו, ולא נצטרך להפרישו מן האיסור.

מעלת שמירת השבת

הגמרא בשבת שהובאה לעיל מסתייגת ממה שאמרנו על איסור ספייה, וגם ממה שאמרנו על הפרשתו מן האיסור; הגמרא מגיבה לדברי המשנה שאומרת "מי שהחשיך בדרך נותן כיסו לגוי ואם אין עמו גוי מניחו על החמור":

אין עמו גוי. טעמא דאין עמו גוי הא יש עמו גוי לגוי יהיב ליה מאי טעמא חמור אתה מצווה על שביתתו גוי אי אתה מצווה על שביתתו. חמור וחרש שוטה וקטן אחמור מנח ליה לחרש שוטה וקטן לא יהיב ליה מ"ט הני אדם האי לאו אדם חרש ושוטה לשוטה וקטן לשוטה (שבת קנג ע"א).

אפשר לראות אם כן שבשבת יש עיקרון נוסף מעבר לגרימת איסור בידי שוטה בידיים. הגמרא מסיקה מזה שהמשנה אומרת "אם לא היה עימו נכרי", שאם היה עימו נכרי, עדיף שיביא את הארנק לנכרי, ומתוך כך יוצא לנו מדרג לגבי החומרות של הסובבים את האדם בשבת. הכי קל הוא הגוי, וההבדל בינו לבין חמור הוא הציווי על שביתתו של חמור שאינה קיימת בגוי; אחרי הגוי נמצא החמור, והסיבה שהגמרא נותנת להעדפת חמור על פני שוטה חרש וקטן היא: שהם בני אדם והוא לא. יוצא מכך, שיש חובה על האדם היהודי לדאוג לכך שהאנשים סביבו לא יחללו את השבת, אמנם רק יהודים, כי הרי הזכרנו כבר שהגוי קל יותר מבהמתו בשבת.

יצא מכך שלמרות ההיתר שאמרנו, שלא מצווים להפריש מן האיסור, עדיין צריך לדאוג לסביבה של היהודים שסביבי שלא יחללו את השבת, לא משנה אם הם מחוייבים. למרות שהמקרה שהמשנה והגמרא מתדיינים בו הוא איסור ספייה, האיסור אינו רק בספייה בידיים, שהרי אם כך היה, הנימוק להבדל בין חמור לשוטה היה צריך להיות איסור ספייה, אבל ההבדל שהגמרא מציינת הוא שהשוטה הוא אדם. משמע, יש משמעות לחילול שבת על ידי יהודי, ועל האדם למנוע במידת האפשר חילול שבת בסביבתו, ואפילו יותר מאשר בהמה שאתה מצווה בשביתתה.

לסיכום פרק זה, אין בית דין מצווים להפריש שוטה מן האיסור בשבת, אך אדם צריך לעשות את ההשתדלות המרבית שיוכל כדי שסובביו היהודים לא יעשו מלאכות אסורות בשבת, גם אם לא חייבים על כך. במקרים של הפסד, הדין לא יהיה כך, ויהיה מותר לו להשתמש בשוטה אם אין ברירה אחרת.

לאחר מעשה

עד עכשיו התעסקנו בשוטה שלפני שעת הפעולה האסורה בשבת וכיצד על האדם לנהוג, אבל מה אם כבר עשה את המעשה האסור? אין לי דרך למנוע את המעשה, הרי הוא כבר נעשה. השאלה היא, האם מותר לי להשתמש במעשה הזה לצרכי, האם מותר להנות מ"חילול" שבת של שוטה?

לפי המקורות הקודמים שכבר ראינו, נראה לכאורה שאין כל בעיה להשתמש במעשה שבת של השוטה והקטן, הרי התרנו להשתמש בשוטה וקטן כאשר החשיך, והתרנו להשתמש בקטן כאשר המפתחות לבית המדרש נמצאים ברשות הרבים. אילו כל הדברים האלה היו אסורים, אזי אפילו שיש כאן דרך שינוי, ולא ודאי שיעבור על האיסור, לא היה מותר ליהנות מתוצאת מעשיהם. אולם ייתכן שמה שראינו הם מקרים יוצאי דופן, וכמו שכבר אמרנו יש בהם הפסד גדול, ורק שם נתיר, אך במקרים רגילים של חילול שבת על ידם לא נתיר.

את הדיון נבחן משני כיוונים שיש עליהם דיון בעניין "מעשה שבת",¹² ישראל וגוי. לכל אחד מהם יש צד דמיון לשוטה וצד שונה ממנו. ישראל הוא יהודי גדול, וכך גם השוטה,¹³ אך הוא חייב במצוות ומתחייב בעבירותיו שלא כמו השוטה; הגוי הוא גדול שלא מתחייב על איסורים, אך אינו יהודי.¹⁴

גדול

הגמרא בחולין מציגה את הדינים לגבי היחס למלאכה שנעשת בשבת על ידי ישראל:

המבשל בשבת בשוגג יאכל במזיד לא יאכל דברי רבי מאיר.
 רבי יהודה אומר בשוגג יאכל במוצאי שבת במזיד לא יאכל עולמית.
 רבי יוחנן הסנדלר אומר בשוגג יאכל למוצאי שבת לאחרים ולא לו במזיד
 לא יאכל עולמית לא לו ולא לאחרים (חולין טו ע"א).
 להלכה נפסק כרבי יהודה:

המבשל בשבת, (או שעשה אחת משאר מלאכות), (טור), במזיד, אסור לו לעולם ולאחרים מותר למוצאי שבת מיד; ובשוגג, אסור בו ביום גם לאחרים, ולערב מותר גם לו מיד (ש"ע, או"ח שיח, א).
 רש"י על הסוגיה מסביר את הטעם שפסק רבי יהודה כך. מה שמעניין אותנו הוא רק הנהגה ולא העובר עצמו, שכן אנחנו רוצים להבין מהי ההלכה לגבי הישראל הנהגה במקרה של השוטה:

רבי יהודה אומר בשוגג יאכל במוצאי שבת – ולא בשבת. וה"ה (והוא הדין) לאחרני דאע"ג דבשוגג חיוב סקילה ליכא עבירה מיהא איכא ובעינן בכדי שיעשו דלא נימטיה הנאה מעבירה ואידי דבעי למתני סיפא לא

¹² כך נקראת מלאכה שנעשתה בשבת.

¹³ נלך בשיטת האומר ששוטה הוא בר מצוות ויש מעלה בקיום מצוותו.

¹⁴ בכל אחד מהנושאים יש הרבה מקום להעמיק בטעמים, בעקרונות ובפרטים, אך רק ננסה להביא מקורות הרלוונטים להשוואה לשוטה, ונעמיק באחד שנראה המתאים ביותר ללמוד ממנו אל השוטה.

יאכל עולמית בדידיה אבל לאחריני שרי דאיהו דעבד איסורא קנסוהו רבנן
אבל אחריני לא (רש"י, חולין טו ע"א).
מרש"י נראה שכל הדין של מעשה שבת בישראל, הוא גזרה שלא יהנה אדם
מעבירה. אם כך, המעבר לשוטה לא יכול לקרות, משתי סיבות:

- (1) טעם הגזרה הוא משום איסור הנאה מעבירה, ואצל שוטה אין עבירה,
שהרי אם הייתה עבירה היינו מוצאים גם חיוב קורבן, ושאר דיני חיוב¹⁵.
- (2) כל הדיון על גדול הוא בשוגג ומזיד, והתלבטויות אלו אינן רלוונטיות
אצל השוטה, שהרי כדי שאדם ייחשב מזיד ושוגג הוא צריך שתהיה דעה
במעשיו.

לעומת זאת, הרמב"ם מסביר שסיבת האיסור ליהנות ממעשה שבת של ישראל היא
משום שאסור להנות ממעשה שנעשה בשבת:

ישראל שעשה מלאכה בשבת, אם עבר ועשה בזדון, אסור לו ליהנות
באותה מלאכה לעולם, ושאר ישראל מותר להן ליהנות בה למוצאי שבת
מיד, שנאמר "ושמרתם את השבת כי קודש היא לכם", היא קודש ואין
מעשיה קודש (רמב"ם, שבת ו, כג).

הרמב"ם מתייחס אל מעשה שבת של ישראל כפשוטו, "מעשה שבת", מעשה
שנעשה בשבת, ומפני שאין מעשיה של שבת קודש, יהיה מותר להשתמש בהם
במוצאי שבת, אך לא בשבת עצמה. אם כן, ההלכה לגבי שוטה תהיה דומה, שכן
ראינו שיש משמעות גם למעשיו של השוטה בשבת.

גוי

כבר ראינו מקום אחד שמתיר להשתמש במלאכה של גוי בשבת: "גוי שבא לככות
אין אומרים לו כבה ואל תכבה מפני שאין שביתתו עליהן" (משנה, שבת טז, ו).
אם כן, גוי שבא לעשות מלאכה מדעת עצמו, מותר ליהנות ממלאכתו, אבל רק
כאשר הוא אינו יודע מה דעת האדם בעניין, אחרת זו אמירה לגוי שאסורה בשבת.

¹⁵ זה לא אומר שאין איסור במעשיו, אולם עבירה לא תהיה, מהטעם שכתבנו.

המשנה מציגה לנו בהמשך באיזה תנאים מותר ליהנות ממלאכה שנעשת על ידי גוי בשבת:

גוי שהדליק את הנר משתמש לאורו ישראל ואם בשביל ישראל אסור. מילא מים להשקות בהמתו משקה אחריו ישראל ואם בשביל ישראל אסור. עשה גוי כבש לירד בו יורד אחריו ישראל ואם בשביל ישראל אסור. מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו באין בספינה ועשה גוי כבש לירד בו וירדו בו ר"ג וזקנים (שם, משנה ח).

מהמשנה יוצא עיקרון ברור: אין בעיה עם מלאכת נכרי בשבת, ואף מותר ליהנות ממנה בשבת. אך אם הגוי עשה לצורך ישראל, נאסור על ישראל להשתמש במלאכה מדרבנן. תוס' (שבת קכב ע"א ד"ה ואם בשביל ישראל) מסבירים שזו גזרה שמא יבוא ישראל להגיד לגוי לעשות משהו אסור.

הגמרא מביאה בהמשך ברייתא שמגדירה לנו עוד כלל לגבי מלאכת שבת של גוי:

ת"ר גוי שליקט עשבים מאכיל אחריו ישראל ואם בשביל ישראל אסור מילא מים להשקות בהמתו משקה אחריו ישראל ואם בשביל ישראל אסור בד"א שאין מכירו אבל מכירו אסור (שבת קכב ע"א).

אומרת הגמרא שאם הגוי מכיר את ישראל, אסור ליהנות ממלאכתו, גם כאשר המלאכה נעשית לצורך הגוי. הרמב"ם (שבת ו, ג) מסביר שאם נתיר ליהנות ממלאכה של גוי שמכיר את ישראל, הגוי ימשיך לעשות עוד מלאכות בשביל ישראל, אבל מדובר רק כאשר המלאכה שנעשית יכולה להימשך, ולא כאשר המלאכה נעשתה כבר.

ננסה לעשות את המעבר לשוטה. אם אסרנו ליהנות ממלאכה שנעשתה לצורך ישראל על ידי גוי, מובן שנאסור גם שוטה שעושה מלאכה לצורך ישראל, וגם אם אינו מודע למה שעושה, הגזרה היא על ישראל הנהנה, שלא יבקש מהשוטה שיעשה. ולכן שוטה שעשה לצורך ישראל, אסור לישראל ליהנות מזה. הדברים

נכונים גם לגבי מלאכה שיש חשש שירבה בה, אם יכירו שהחשש קיים גם אצל השוטה.

נשארנו בלי תשובה ברורה, האם השוטה הוא כגוי או כישראל.¹⁶ המגן אברהם כותב על דברי השולחן ערוך, בפסיקתו מתי מותר לישראל להשתמש במים שמילא נכרי כדי להשקות בהמתו, ובדבריו הוא מתייחס לגבי דיני חרש שוטה וקטן:

כתב העולת שבת ונראה מדברי התוס' דאם מלאו חש"ו [=חרש שוטה וקטן; נ"י] מים מותר ליהנות מהן והטעם דאין עושין כלל לדעת ישראל עכ"ל... דדוקא במוצא חפץ שנאבד אמרינן שעושה להנאת עצמו משא"כ בכיבוי... וא"כ ה"נ אם מילא מים לצורך עצמו אף בעכו"ם מותר ואם לצורך ישראל אף בחש"ו אסור ואם בא לומר דמיירי במכירו ולא גזרינן שמא ירבה בשבילו זה לא נרמז בדברי התוס' לכן נ"ל דלא דק ולא עיין ברא"ש שם שכתב בהדיא דגבי אבידה לא נעשה האיסור בשביל ישראל וכן כונת התוס' (מג"א, אר"ח שכה, כב).

המגן אברהם מתייחס לדיני שוטה כדיני גוי לגמרי,¹⁷ הן מלאכת גוי והן מלאכת שוטה מותרים לישראל אם נעשו לצורך עצמם ואסורים אם נעשו לצורך ישראל. ועל כן ניסח הפסקי תשובות הלכות מעשה שבת של שוטה:

ולפי"ז בחרש שוטה וקטן שאין סברות אלו, דינם כדון נכרי שעשה מלאכה בשבת, ואם עשו לצורך אחרים, אסור ליהנות מהם עד מוצאי שבת בכדי שיעשו, ואין נפק"מ אם עשו בשוגג או במזיד, ואם עשו לצורך עצמן מותר לאחרים ליהנות מהם אף בשבת גופא (פסקי תשובות, אר"ח שיח, יא).

אמנם אם ציווהו הגדול לעשות עבורו מלאכה, או שעושה על דעתו ובנוכחותו של הגדול, דין המלאכה כאילו עשהו הגדול, שאם היה מזיד באמירתו להם אסור לו לעולם (ואפילו הם עשו בשוגג או בלא ידיעת

¹⁶ רק לשיטת הרמב"ם.

¹⁷ על דבריו מגיב הבאור הלכה (שם סעיף י), שבאמת צריך להשוות בין גוי לשוטה, אבל צריך לזכור גם את עניין האי דעת של השוטה. הוא פוסק שאם מכירו לא חוששים, כי אין חשש שירבה בשבילו, אך לא נפסק כשיטתו.

האיסור כלל), ובשוגג מותר במוצ"ש לאחר שימתין שיעור 'בכדי שיעשו' (פסקי תשובות שיח, יא).

סיוג

ניזכר שוב בגמרא ביבמות, שמביאה את הסיפור על שכחת המפתח של בית המדרש ברשות הרבים, שבגינה פסקו שמותר להוציא קטן שישחק, וכשימצא הקטן את המפתח יחזיר אותו. מובן מהסיפור הנ"ל שמותר ליהנות ממעשה שבת של קטן, כאשר לא רואה הקטן את הצורך של האדם. וקל וחומר שמותר בשוטה, אם מותר בקטן שאדם מצווה על שביתתו ויש לו דין חינוך, מותר שוטה שלא מצווים על שביתתו ולא יגיע לידי חיוב במצוות לעולם.

וכן בגמרא שממנה אנחנו לומדים על מעמדו של השוטה בשבת - על מי שהלך בדרך והתחיל להחשיך, אם היה עימו שוטה ולא גוי ובהמה יביא את הארנק אל השוטה, ולא יעבור איסור בעצמו. מהגמרא ברור שמותר להנות ממעשה שבת של שוטה.

אנחנו רואים שיש מקרים שנתיר בהם להשתמש בשוטה, אפילו כשעושה לצורך ישראל. יוצא מכאן שכאשר יש הפסד, יהיה חשש שהאדם יעבור על האיסור בעצמו¹⁸, נתיר להנות ממעשה שבת אפילו כאשר נעשה בשביל הישראל.

¹⁸ הגמרא במקום אחר דנה במקרה שמישהו מת ופרצה שריפה בביתו, קובעת הגמרא שמותר לאדם לטלטל את מתו החוצה, "דמתוך שאדם בהול על מתו אי לא שרית ליה אתי לכיבווי" (שבת מד ע"ב) אנחנו רואים עיקרון שכאשר יש חשש שאדם יעבור על האיסור בעצמו נתיר לו לעבור גם על דברי חכמים. ובמקרה של שוטה אפילו להביא לו בידיים את האיסור.

ההבדל בין קטן וחרש לשוטה

עד כאן עולה כי מעמד השוטה הוא כקטן וחרש עם הקלות. אך האם באמת כך? הרי פתחנו בשוני שהגמרא והפוסקים עושים ביניהם, האם עשינו את כל הדרך רק בשביל להגדיר שיותר קל להשתמש בשוטה בשבת אבל דינו הוא כקטן וחרש?

נזכיר מה שנאמר בפתיחה, התורה הפרידה את הקטן מהשניים:

ויום השביעי שבת ליהוה אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך
עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך (שמות כ, ט).

למדנו מכאן שיש חיוב שביתת קטן על הגדולים. אם כן ההבדל בין שוטה לקטן יהיה החיוב על ישראל שישבות בשבת, כלומר על האדם לחנך את הקטן שישמור שבת, אפילו בחול צריך ללמד אותו על השבת.

גם את ההפרדה מחרש נלמד ממה שכתבנו בפתיחה, הגמרא עושה הפרדה בדיון לגבי מי שהחשיך, הגמרא אומרת שעדיף שיביא את ארנקו אל השוטה, ועל ידי שיביא אליו יעבור על איסור הוצאה, מאשר שיביא אל החרש ואל הקטן. וכך מפרש רבנו חננאל את הסיבה לכך:

וישראל חרש או שוטה או קטן אינו נותן כיסו לאחד מהן אלא נותן כיסו
על החמור ולעולם לגרוע שבהן נותן כגון חרש ושוטה לשוטה נותן שוטה
וקטן לשוטה נותן והשוטה גרוע בבני אדם שאין הפרש בין אדם לבהמה
אלא הדעת והתבונה וזה כיון שאין לו דעת כבהמה חשוב (רבנו חננאל,
שבת קנב ע"א).

מסביר רבנו חננאל שהשוטה הוא כ"בהמה" בדעתו, בשונה מהקטן, ומדבריו נצטרך ללמוד את לימוד דיני השוטה מהבהמה. יוצא שלא שייכת הבנה או דעה נוחה, כמו שפירשנו בקטן. אם כן, אפשר להסיק מדברי רבנו חננאל שמלאכת שוטה תהיה מותרת גם כשהאדם רומז, או שנראה את רצונו מדעתו, כי הדעת של השוטה היא כבהמה ואין בהמה מבינה בני אדם. כל מלאכה שיעשה השוטה על ידי רמיזה של האדם היא מקרית לחלוטין, ואין קשר בין הרמיזה אל עצם הפעולה.

כך פסק הפסקי תשובות, שהבנה אינה שייכת בשוטה גמור: "וכל שאינו בר הבנה אין שייך כלל 'ציווי' ו'על דעת' ו'כוונה לצורך אחרים'. וה"ה נמי בחרש ושוטה אם הינם שוטים גמורים ואינם ברי הבנה כלל שאינם מבינים כלל מהו 'ציווי'. אמנם להכשילם בידיים אסור" (פסקי תשובות שיח, הערה 81).

בכל מקרה, לדעת כולם, שוטה שעשה לצורך ישראל יהיה אסור מגזרה, שמא האדם יבקש מהשוטה תמיד. אם כן, בעקבות שתי הפרדות אלו, ניתן לאמר שהשוטה הוא מעמד עצמאי בשבת.

סיכום ופסיקת הלכה

ראינו ששוטה אינו חייב בשמירת שבת, אין משמעות למעשיו בשבת ואין חיוב ללמדו לשמור שבת, אך כאשר אנו מגיעים אל היחס של האדם למעשיו של השוטה, נגזור איסורים על האדם, כדי להרחיב את שמירת השבת של האדם גם לאחריות סביבתית, ולקחת אחריות על מעשיו. במקרים מסוימים, כאשר הגזרות הללו יעלו לנו במחיר גבוה מדי, נתיר לאדם להשתמש בחרש, שוטה או קטן הנמצאים לפניו, ודווקא באחד שהכי פחות בר דעת.¹⁹

נסכם את הלכות שוטה כפי שעלו מהמאמר:

א. אסור לגרום לשוטה לעבור איסור. כגרימת איסור ייחשבו גם אמירה, גם רמיזה וגם סימנים לכך שהאדם רוצה שהוא יעבור על אותו איסור.

ב. למרות שבכל שאר איסורי לאווין אין בית דין מצווים להפריש שוטה מן האיסור, באיסורי שבת מוטלת על האדם אחריות שכל היהודים הסובבים אותו - כולל הפטורים - לא יעברו על איסורי שבת, מפאת גודל מעלתה של השבת וחשיבות

¹⁹ פה נחזור אל הפתי, כל מה שנאמר לגבי המדרג שוטה חרש וקטן, כוונתו שבמקומות בהם נתיר "להשתמש" במדרג הנ"ל, נתיר להשתמש באדם בעל הכי פחות דעת, אם כן במקרים בהם יהיו לפני אדם חרש קטן ופתי, אם הפתי יהיה פחות בר דעת עדיף שישתמש בו.

שמירתה, ולכן אדם הרואה שוטה שבא לעבור על איסור בשבת ישתדל להפרישו מן האיסור.

ג. שוטה שעשה מלאכה אסורה בשבת לצורכו, מותר לישראל ליהנות מהמעשה, ואין מקום לחילוק בין שוגג למזיד. לא צריך לחכות למוצאי שבת, אלא אפילו בשבת עצמה מותר ליהנות. אסור ליהנות בשבת עצמה ממעשה של שוטה שעשה מלאכה בשבת לצורך ישראל, צריך לחכות למוצאי שבת כדי ליהנות, גזרה שמא יבוא האדם לידי אמירה לשוטה.

ד. במקרים שבהם נוצר החשש שאדם יעבור על איסור שבת, ויש דרך לפטור את החשש על ידי נתינה לשוטה לעבור על האיסור בצורה שאינה דאורייתא, ישראל יכול לתת לשוטה לעבור את האיסור הקל ושלא יחטוא בעצמו. אולם אם יש עימו נכרי, עדיף שייתן לנכרי; אם אין עימו נכרי אך יש בהמה, ייתן לבהמה. רק במקרה שאין עימו נכרי או בהמה, ייתן לשוטה. שוטה עדיף מקטן וחרש.

ה. במקרים של הפסד גדול בשבת, נתיר להביא שוטה, בלי לרמוז לו ובלי לומר לו, כדי שיבוא וירגיש בהפסד בעצמו, ויתקן את ההפסד, גם אם עובר בכך על איסורי שבת, ואין צריכים להפרישו במקום הפסד שעושה על דעת עצמו. גם פה נכון המדרג שראינו בסעיף הקודם - ראשית נכרי, אחר כך בהמה, ורק אז שוטה.

ו. בשונה מן הקטן, אין שום חובה לחנך את השוטה לשמירת השבת בעצמו.